

Alanya ağızlarında *şimdi*'nin varyantları

Nurettin Demir (Leipzig)

Konu

Derlemiş olduğum metinler ve yaptığım gözlemler yardımıyla aşağıda *şimdi* zarfının Alanya ağızlarında rastlanan varyantlarını ele alacak, bunlardan karşılaştırmaya müsait yazı diline has varyantla ağız varyantının metin içindeki dağılımını biri bir köy ağzından diğeri şehir merkezinden iki metin yardımıyla göstermeye çalışacağım. *Alanya ağızları* terimini bu araştırmada, her ne kadar idari sınırlar ağız sınırlarıyla kesişmezse de, Türkçenin ilçemiz ve köylerinde konuşulan varyantlarını göstermek için kullanacağım. Ele alacağımız kelime TS'de (1387) verilen "şu anda, içinde bulunduğumuz zaman; az sonra, yakında, az önce, biraz önce, demin; artık, bundan böyle, bu duruma göre" manaları yanında özellikle konuşma dilinde konuşmacı bir cümleye başlayacağı zaman söylemek istediklerini toparlamaya çalışırken veya kelime ararken cümle başlarında ve duraklamalarda kendi manası dışında, hatta her hangi bir manaya sahip olmadan da kullanılabilir ki bu da, aşağıda görüleceği gibi, varyantların metin içindeki dağılımını etkilemektedir.

- (1) *Genelde şimdi biz, tabi şehir merkezinde oturannar, Alanya içinde oturannar, şindi bi esnaflar vardı.*
- (2) *Ondan so:ra, şindi apartman oldu: zaman bahçen senin deyil artık, herkesin orda haqqı var. Ya:ni müstaqil olaraq şimdi inip de ba:çende oturamassıñ.*
- (3) *Şimdi bizim köyüñ eveli. Şimdi qaç sūla:le var, Gır Hacı sūla:lesi var, ondan soñura Gedik Hasannar sūla:lesi var /.../ Şimdi Musdafa onbaşı, bizim bobamı-züñ dedesi /.../ Şimdi Mustafa onbaşıyla Memed onbaşı /.../ burda oturuymuş.*

Ağızlar

Aleyhinde de sebepler ileri sürmek mümkün olmakla birlikte, kabaca bir dilin bölgesel konuşma varyantları olarak tarif edebileceğimiz *ağızları* sınıflandırmaya yarayan kriterler fonetik, morfolojik, sentaktik, leksikolojik veya pragmatik gibi dilin değişik sahaslarından olabilir.¹ Tarifimizi biraz daha belirginleştirmek için özelliklerinin yayıldığı sahayı göz önünde bulundurarak *geniş ve dar bölge ağızları*'ndan bahsedebiliriz. Buna göre geniş bölge ağızları belirgin, kolayca tespit edilebilecek özelliklerle birbirinden ayrılırlar; değişik dar bölge ağızlarını bünyelerinde barındırırlar. Bir parça bölgeler üstü olma özellikleri vardır. Geniş bölge ağızlarının içinde yer alan dar bölge ağızlarıysa daha sınırlı bir yörede kullanılırlar, dahil oldukları geniş bölge ağızlarının özelliklerine sahipken kendilerine has bazı hususiyetlerle aynı geniş bölge ağzına dahil öteki varyantlardan ayrılırlar. Çok basit bir örnek verecek olursak Karadeniz ağızları, kelime başında g- yerine c- sesine sahip olmakla, kendi içersindeki değişik varyantlara rağmen, diğer Anadolu ağızlarından kolayca ayırt

¹ Diğer disiplinlerde ağız meselesi çok farklı teorik çalışmaya konu olmuşsa da Türkoloji'de bu yönde dikkate değer bir araştırma yoktur. Burada özellikle dil, lehçe, şive ve ağız terimleri etrafında yoğunlaşan tartışmalar hatırlansın. Diğer disiplinlerdeki ağızlarla ilgili çalışmaların Türkçe için ne derece kabul edilebileceği belli değildir; bunları ne olduğu gibi kabul etmek ne de tamamiyle görmezden gelmek mümkündür.

edilebilir. Bu çalışmaya kaynaklı eden Alanya ve özellikle doğuda kalan köylerinin ağızları İstanbul ağzındaki kelime başı kalın *k-* yerine *g-* sesine sahip olmakla Anadolu ağızlarının büyük bir kısmıyla birlikte hareket ederken, mesela *-ayörür*, *-ayörü*, *-ayör* şeklinde ince sıralı şimdiki zaman ekleriyle bunların birçoğundan ayrılır.² Aynı şekilde Alanya ağızları da homojen değildir, çeşitli ölçütlerle birbirlerinden ayrılırlar. Tabi, kullanılan kriterler ne olursa olsun, bir dilin dar veya geniş bölgelerde kullanılan varyantlarını hele hele iletişimin son derece yoğun olduğu günümüzde keskin çizgilerle birbirinden ayırmak imkansızdır. Her şeyden önce burada nelerin ölçü alınacağı sorusuna her zaman geçerli olabilecek bir cevap bulmak zordur. Gene ağızla, ağız konuşanlar tarafından az veya çok oranda bilinen bölgeler üstü konuşma dilinin sınırlarını tespit, sanıldığı kadar kolay değildir.

Anadolu ağızları

Son yıllarda Anadolu ağızlarının sınırlarının dilbilim kriterleri yardımıyla tespitine yönelik değerli çalışmalar yapılmıştır.³ Ancak bazı bölgelerimizden elimizde metin bulunmaması yüzünden yapılan tasnifleri ağız malzemesiyle yeterince desteklemek her zaman mümkün değildir. Hem mevcut sınırları yeni kriterlerle belirginleştirmek hem de yeni sınıflandırma yolları bulmak için amaca yönelik derleme yapılmasının kaçınılmaz olduğu ortadadır. Özellikle yüzyılımızda son derece yoğun nüfus hareketleriyle yazı dilinin eğitim kurumları, yaygın iletişim araçları gibi değişik kanallarla gittikçe artan tesiri neticesinde ağızların sürekli - ve son yıllarda hızla - değiştiği göz önüne getirilirse, yapılacak tasnif denemelerinin her zaman geçici olmaya mahkum olduğu da kendiliğinden ortaya çıkar. Tabi bunun sınıflandırma çalışmalarına engel teşkil edemeyeceğinin altını çizmek gerekmez.

Burada konu üzerinde fazla durmayarak Kral tarafından Türkiye ağızlarının sınıflandırılmasında kullanılan kriterleri ve bu kriterlere göre ortaya çıkan ağız gruplarını tabela olarak vermek istiyorum. Basılmamış olan bu çalışmayı görme imkanımız olmadığı için alıntıyı Boeschoten 1991'den yapacağım. Özelliklerin Alanya ağzında yaygın olarak kullanılan şıkları, ayrı bir sütunda verilmiştir.

² Şimdiki zaman eklerinin Alanya ağızlarında rastlanan varyantlarıyla ilgili bkz. Demir 1994.

³ Türkiye Türkçesinin ağızlarıyla ilgili derli toplu bilgiyi ilk defa Kowalski (1934) verir. Son yıllardaki tasnif denemeleri için bkz. Ercilasun (1985), Boeschoten (1991, 154 vd.); Hayasi (1984, 1990); Karahan (1992, 1995).

Özellik		Alanya
1	ST <i>k-</i> kalın sıralı vokallerin önünde: (a) <i>k-</i> ; (b) <i>g-</i>	b
2	ST <i>-k-</i> ve <i>-k</i> kalınsıralı vokallerle: (a) <i>k</i> ; (b) <i>x</i>	a
3	ST <i>k-</i> ince vokallerin önünde: (a) <i>k-</i> ; (b) <i>ç-</i>	a
4	ST <i>g-</i> ince vokallerin önünde: (a) <i>g-</i> ; (b) <i>c-</i>	a
5	<i>küçük</i> kelimesindeki <i>k-</i> sesi: (a) <i>k-</i> ; (b) <i>g-</i>	b
6	ST <i>-ğ-</i> ve <i>-ğ̇</i> : (a) <i>ğ</i> korunur; (b) <i>ğ</i> düşer (ünlü uzar ya da uzamaz); (c) kalın sıralı vokallerle birlikte zaman zaman <i>ğ̇</i>	b
7	<i>a</i> sesinden sonra ikinci hecede ST ı sesi (a) <i>ı</i> ; (b) <i>u</i>	a
8	Birinci hecede <i>ö</i> ve <i>ü</i> seslerinin kalınlaşması: (a) [<i>ö̇</i>], [<i>ü̇</i>]; (b) [<i>ȯ</i>] ~ [<i>ȯ̇</i>], [<i>u̇</i>] ~ [<i>u̇̇</i>]	a
9	ST / <i>aKu</i> / (K= <i>b, m, v</i>): (a) [<i>aKu</i>]; (b) [<i>aKı</i>]	b
10	ST <i>yukarı</i> : (a) <i>yukarı</i> ; (b) <i>yokarı</i>	b
11	* <i>ñ</i> -sesi: (a) <i>n</i> ; (b) <i>ñ</i>	b
12	1. teklik şahıs: (a) <i>-YIm</i> ; (b) <i>-YIn</i> ; (c) <i>-YEm</i>	b
13	2. teklik şahıs (<i>-Iyor'</i> dan sonra): (a) <i>-siñ</i> b) <i>-sin</i> ~ <i>-sun</i> ; (c) <i>-siy</i> ; (d) <i>-(i)ñ</i> ; (e) <i>-(i)n</i> ; (f) <i>-sEn</i>	a
14	2. teklik şahıs (<i>-YEcEk'ten sonra</i>): Aynı 13'teki gibi, ancak (c) <i>-siy</i> yok	a
15	1. çokluk şahıs (zaman eklerinden sonra): (a) <i>-YIz</i> , <i>-(I)z</i> ; (b) <i>-YIk</i> ~ <i>-YIx</i> , <i>-(I)k</i> ~ <i>-(I)x</i>	a
16	1. çok. şah. istek eki: (a) <i>-YEllm</i> ; (b) <i>-YElUm</i> ; (c) <i>-Yelum</i> ; (d) <i>-YEk</i> ; (e) <i>-Yax</i> ; (f) <i>-YEm</i> ; (g) <i>-YEllmI/Un</i> ; (h) <i>-YEllmİñ</i> ; (i) <i>-Ya:muñ</i>	a/h
17	Şimdiki zaman eki: (a) <i>-Iyo</i> ; (b) <i>-Iyor</i> ; (c) <i>-Iyoru</i> ; (d) <i>-Iyorur</i> ; (e) <i>-iyir</i> ; (f) <i>-ir</i> ; (g) <i>-iye</i> ; (h) <i>-iyi</i> ~ <i>-iyu</i> ; (i) <i>-iy(i)</i> ; (j) <i>-iy</i> ~ <i>-iy</i> ; (k) <i>-iy</i> ~ <i>-i</i> ; (l) <i>-iy</i> ; (m) <i>-i</i> ; (n) <i>-i</i>	a/b/c/d
18	ST'deki <i>-Yken</i> ulacı (a) <i>-Yken</i> / <i>-(i)ken</i> ~ <i>-(i)kan</i> ~ <i>-(i)han</i> ; (b) <i>-Ykene</i> / <i>-Ykene</i> ~ <i>-Ykana</i> ~ <i>-Yhana</i> ; (c) <i>-YkE</i>	a/b/c

Tabela 1. Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasında kullanılan kriterler (Boeschoten 1991, 154'e göre)İ

Bu kriterlere göre Anadolu ağızları şu gruplara ayrılıyor:

Ağız grupları	Özellik (Tabela 1'e göre)																	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1. RUMELİ GRUBU Edirne	a	a	a	a	x	b	a	a	b	x	a	a	b	e	a	a	i	b
2. MARMARA (hypotetik)	-----veri yok-----																	
3. BATI GRUBU: Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla, Uşak	b	a	a	a	b	c	a	a	b	b	b	b	d	d	a	f	a	b
a. Balıkesir'de sapma:												a	a	e	e		a	
b. Antalya'da sapma:												a	x	x	x			
4. MERKEZ GRUBU: Ankara, İçel, Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde, Yozgat	b	b	a	a	b	c	a	b	b	b	b	a	d	a	b	a	a	b
a. Konya ve Niğde'de sapma:												b		b			d	
b. Kayseri, Kırşehir ve Yozgat'ta sapma																	d	
5. Amasya, Çankırı ve Çorum	b	b	a	a	b	c	b	b	a	x	b	a	d	a	b	a	a	b
a. Çankırı'da sapma:												b						
6. Sivas ve Tokat	b	b	a	a	b	c	b	b	a	b	b	a	d	a	b	d	a	a
7. Elazığ, Malatya ve Tunceli	b	b	a	a	b	a	a	a	a	b	b	a	a	a	b	d	k	b
a. Malatya'da sapma:												a		b	b		i	
8. Antep, Hatay ve Maraş	b	b	a	a	b	c	a	a	b	b	b	b	d	d	b	d	l	a
9. DOĞU GRUBU: Bitlis, Diyarbakır, Muş, Erzurum, Kars, Urfa ve Van	b	b	a	a	a	a	a	a	b	a	a	c	f	f	b	e	n	a
a. Diyarbakır ve Urfa'da sapma:	a																	
b. Erzurum'da sapma:																	f	
c. Kars'da sapma:																d	f	
10. Erzincan	b	b	x	x	x	x	x	x	x	x	x	c	f	x	b	x	l	x
11. BATI KARADENİZ GRUBU: Bolu, Kastamonu ve Zonguldak	b	a	a	a	b	c	b	b	a	b	b	b	d	a	a	b	g	a
a. Bolu'da sapma:									b							a		b
b. Zonguldak'ta sapma:																a		
12. ORTA KARADENİZ GRUBU: Giresun, Ordu ve Samsun	b	a	a	a	b	c	b	a	a	b	b	a	a	a	b	c	h	b
a. Ordu'da sapma:												a		e	b		b	c
b. Samsun'da sapma:		b										b	d	x		x	m	
13. Rize ve Trabzon	b	a	b	b	x	c	b	a	a	b	b	a	b	a	b	c	e	a
a. Rize'de sapma:												a			b			
14. Artvin:	b	b	a	a	a	a	b	a	a	a	a	a	x	x	x	d	e	a

Tabela 2. Türkiye ağızlarının sınıflandırılması (Boeschoten 1991, 156)

Alanya ağızları

Caferoğlu'nun (1959, 239) verdiği dilbilimsel kriterlere dayanmayan tasnife göre Güneybatı ve Güneydoğu Anadolu ağızlarının geçiş bölgesinde bulunan, Alanya'yı da içine alan Antalya ili ağızları yukarıdaki sınıflandırmada batı grubuna dahil edilir. Kriterlerin sayıca göstermiş olduğu kesişmeye göreyse Batı, Orta ve Güney Anadolu ağızlarına yakındır. Rize-Trabzon; Batı Karadeniz; Orta Karadeniz; Artvin; Erzincan ve Doğu grupları ise Alanya ağızlarının en uzak olduğu ağızlardır.⁴ Derleme Sözlüğü'nde *endeki* (1745) *hende* (2338), *şende* (3760), *şengi* (3760), *henki* (2340), *şengi* (3760), *hangıra* (2273), *hangırda* (2273),⁵ *ho* (2390), *hora* (2407), *hö:le* (2430, 2440), *hu* (2441 vd.), *ende* (1744) vs.⁶ gibi Alanya ağzına has diyebileceğimiz kelimelerin yalın ve ek almış şekillerinin geçtiği yerlere bakınca, Alanya ağızlarının, batı grubu yanında, yukarıdaki sınıflandırmaya göre merkez grubuna dahil Konya (özellikle Ermenek ilçesi) ve İçel (Silifke, Mut, Gülnar ilçeleri) ağızlarıyla da büyük benzerlik gösterdiğini tespit ediyoruz.⁷

Alanya ağızlarındaki varyantlar

Tabelada da gördüğümüz gibi Türkiye ağızları kullanılan ölçütlere göre 14 geniş bölge ağzına ayrılıyor. Bazı kriterlerin birden fazla varyantının Alanya ağızlarında, zaman zaman diğer ağızlarda da olduğu gibi, aynı anda geçtiğini görüyoruz. Sanıyorum, yanyana bulunan iki köyün veya aynı şehir içindeki iki mahalle ağzının bile birbirlerinden önemli ölçüde ayrılabilirdiği ya da aynı kişinin konuşmasının duruma göre değiştiği bir çoğumuzun dikkatini çekmiş olmalıdır.⁸ Kaynak kişilerin okur yazar olmasalar bile dilin birden fazla varyantını kullanabildiği, daha Anadolu ağızlarından ilk derlemeler sırasında, yüzyılın başlarında tespit edilmiş⁹ ancak bugüne kadar sistemli bir şekilde araştırılmamıştır. Varyantların nasıl ortaya çıktığı ve nasıl tespit edilebileceği, ağızların birbirlerini nasıl etkiledikleri, belirgin ağız özelliklerinin ne örnek alınarak değiştirildiği vb. soruların cevabı ancak ileride yeterli malzeme ve kriter yardımıyla yapılacak geniş araştırmalarla bulunacaktır.

⁴ Aliefendi köyü ağzının Anadolu ağızları arasındaki yeriyle ilgili bkz. Demir 1993, 25 vd.

⁵ Hacıhamdioğlu (1982, 48) Alanya'da çok kullanılan *hangırda*'nın Alanyalıyı tanıtan kelimelerden olduğunu belirtir.

⁶ Alanya ağızlarında *ende*, *şende*, *hende* kelimelerinin son heceleri uzun vokalli; yani doğru şekilleri *ende:*, *şende:*, *hende:* şeklindedir. Bunun diğer ağızlar için de böyle olduğunu, DS'ndeki şekillerin yanlış kayda dayandığını sanıyorum. Ayrıca Moğolcada hemen hemen aynı Alanya ağızlarındaki manada *ende* ve *tende* kelimelerine rastlıyoruz. Arada bir ilişki olup olmadığının araştırılması sanırım son derece ilgi çekici sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

⁷ Bu konuyu başka bir araştırmamda geniş olarak ele alacağım için burada üzerinde durmuyorum.

⁸ Msl. Hayasi'nin Bolu'dan derlediği malzemelerde *hindi*, *şindci* aynı şahıs tarafından kullanılmaktadır (1988, 10). Aynı durumla aşağıda da göreceğimiz gibi benim Alanya'da yaptığım derlemelerde de karşılaşmaktayız. Alanya'nın Aliefendi köyünden derlediğim metinlerde msl. şimdiki zaman eklerinin dağılımına bkz. (1993, 165 vd.).

⁹ Giese bu konuda şunları yazar: "Aber auch in den Stücken, die auf denselben Erzähler zurückgehen, macht sich ein äußerst starker Wechsel der Aussprache bemerkbar. Die Vokalharmonie wird bald beobachtet, bald nicht, im allgemeinen wird nasales *ñ* gesprochen jedoch nicht immer, derselbe auslautende Konsonant ist manchmal stimmhaft manchmal stimmlos u.s.w. Diese Verschiedenheit beruht nicht etwa auf ungenauer Aufnahme sondern sind im Gegenteil sehr sorgfältig beobachtet" (1907, 9).

ş- : h-

Yazı dilinde ve ağızların bir çoğunda ş- sesiyle başlayan *şindi*, *şu*, *şöyle* gibi kelimeler ve türevlerinin Alanya ağızlarında hem ş- hem de h- ile başlayabildiğini görüyoruz. Derlediğimiz metinler ve yaptığımız gözlemler h- 'li şekillerin şehir ve şehir ağzının teşekkülünde önemli bir rol oynayan kuzeydeki köylerin ağızlarında rastlandığını gösteriyor. Şehir ağızlarında her zaman görülmediği gibi doğuda kalan köylerde de karşılaşılmayan bu özellik, sınırları kesin olmamakla birlikte Alanya merkez ve kuzey ağızlarını doğuda kalan köylerin ağızlarından ayırır. Söz konusu kelimelerin h- ile başlayabilmesi, sadece Alanya ağızlarında görülmez. Bir çalışmamda (1995) Derleme Sözlüğündeki verilerin yardımıyla bu özelliğin Anadolu'da, öncelikle yaylacılık geleneğine sahip grupların yaygın olduğu bölgelerde geçtiğini, bu yüzden değişik adlarla anılan Yörüklerin ağızlarının ortak özelliklerinden biri olabileceğine işaret ettim. Bir taraftan Alanya ağızlarından bazılarını diğer Anadolu ağızlarına bağlarken diğer taraftan Alanya ağızlarını kendi içinde iki kısma ayıran¹⁰ bu özelliğe Türkçenin diğer kollarında da rastlamak mümkündür.¹¹ Ancak burada ele alınan *şimdi* zarfının Alanya ağızlarındaki varyantları, sadece kelime başında h- sesine sahip olmakla değil aynı zamanda iç ve son sesleriyle, yani birden fazla özellikle standard Türkçedeki varyanttan ayrılırlar. Bu yüzden sapmalardan birinin bölgeler üstü varyanta uymasıyla kelimenin ağız varyantı olması ortadan kalkmaz.

hindi : hindik : şindi : şindik : şimdi : şimdik

Alanya şehir ve kuzeyde kalan köyleri ağızlarına has tipik şekli h- ile başlayan örneğimiz, yazı dilindeki -m- sesi yerine de -n- 'ye sahiptir: *hindi*. Yöremiz ağızlarında zaman zaman -k ile biten daha uzun, standart varyanttan üç farklı sesle ayrılan bir şekle de rastlarız: *hindik*. Gene biraz daha bölgeler üstü bir yaygınlığa sahip *şindi*¹² varyantı hem Alanya şehir hem de köyleri ağızlarında, özellikle de doğuda kalan köylerde sıkça kullanılır. Aynı şekilde başta ş- ortada -n- ve sonda -k sesine sahip *şindik* varyantı da zaman zaman görülür. Bunun yanında Alanya ağzının diğer özelliklerini koruyan insanlar tarafından standart Türkçenin varyantı *şimdi*'nin de kullanıldığına şahit oluruz. Gene standard dile has varyantla bölge ağızlarına has varyantların karışması sonucu ortaya çıktığını söyleyebileceğimiz *şimdik* varyantı da özellikle tahsilli kişilerce - şimdiye kadarki tespitlerime göre yüksek okul mezunu iki kardeş tarafından - kullanılmaktadır. Ancak bölgemiz ağızlarında, geçiş devresi varyantları olarak görülmesi beklenen standart Türkçe ve ağız varyantlarının karışımı başta h- veya başta h- sonda -k, kelime içindeyse standart dildeki gibi -m- sesine sahip *himdi*, *himdik* varyantlarına rastlanmıyor.

¹⁰ Bu ağız gruplarını birbirinden ayıran, konuyu dağıtmamak için burada üzerinde durmayacağımız daha başka özellikler de vardır.

¹¹ Mesela Başkurt ağızlarında *hunan*, - yazı dili *şunan* -; Türkmenenin Çovrud, Sarıq ve Nohur ağızlarında *heylemi* ~ *sejlemi*, (yazı dili) *şeylemi* (Tenişev 1984, 235) şekillerine rastlanıyor. Gene Azeri Türkçesinin Nuha ağzında *ho*, *hële*, *hëyle* gibi örneklere rastlıyoruz (İslamov 1968, 109); Trabzon ağızlarında rastlanan kelime başı h- meselesiyle ilgili bkz. Brendemoen 1990.

¹² Konuyla ilgili bkz. DS, 3780.

Temel Varyantlar

Doğudaki köylerde

Alanya'nın doğusunda kalan köylerden derlediğim malzeme burada yaygın olarak *şindi* şeklinin kullanıldığını gösteriyor. Ele aldığımız kelimenin Aliefendi köyünden yapmış olduğum derlemelere dayanan bir çalışmamda (1993, 155 vd) verilen metinlerdeki dağılımını inceleyecek olursak, bu ağza ait temel varyantın *şindi* olduğuna hiç şüphe bırakmayacak bir tablo ortaya çıkar. Dört konuşmacının doğrudan doğruya sohbet katıldığı, ayrıca meraklı bir de dinleyici grubunun bulunduğu, *örtülü gözlem* veya *kapalı gözlem* diyebileceğimiz metot, yani ses kaydından konuşmacının haberdar olmadığı metotla kaydettiğim bir sohbetin yazıya geçirilmiş şekli olan birinci metinde (156 vd.), konuşmacıların değişik sebeplerle ömürlerinin önemli bir bölümünü köyün dışında geçirmiş olmalarına rağmen hemen hemen sadece *şindi* kullanılır: toplam 9 defa. Bu metinde *şimdi* varyantı ilkokul mezunu, kuran kursunda okumuş, dolmuşçuluk yapan bir konuşmacı tarafından sadece 2 kez kullanılır. Gene köyün ağzına has *şindi* şekli ikinci (159 vd.) ve yedinci (163 vd) metinlerde birer, bir kadından derlediğim dördüncü metindeyse (161 vd.) 3 defa geçer. Aynı köyden derlenmiş, transkribe etmekle birlikte henüz yayınlamadığım metinlerde de köye has temel varyantın *şindi* olduğu açıkça görülür. Mesela bir kadın konuşmacıdan derlediğim bir metinde toplam 5 defa olmak üzere sadece köy ağzına has *şindi* veya türevleriyle karşılaşırız. Söz konusu varyant, civar köyler için de temel varyant durumundadır.

Alanya'da

Alanya'dan derlediğim veya Alanya folklorunun araştırılmasında büyük emeği geçen, aynı zamanda kaynak kişilerimden birisi olan Tevfik Hacıhamdioğlu'nun derleyip kullanmama müsaade ettiği ses kayıtlarını Alanya'ya has varyantları tespit etmek için inceleyince şunları görüyoruz. Hacıhamdioğlu'nun bir kadınla yaptığı bir sohbetin yazıya geçirdiğim bölümünde Hacıhamdioğlu toplam 5 defa *şindi* şeklini kullanır; konuşturulan kadın 4 kez *hindik*, 1 kere *şindik*, 1 defa da *şindi* şeklini kullanır. *şindik* uzunca bir paragrafta cümle içersinde geçerken *şindi* Hacıhamdioğlu'nun bu varyantı kullanmasının hemen peşinden onun tekrarı diyebileceğimiz bir cümlede görülür:

- (4) **H.:** *Bi payam a:cı var şindi genç.*
K.: *Hi, şindi bi payam a:cı var orda.*

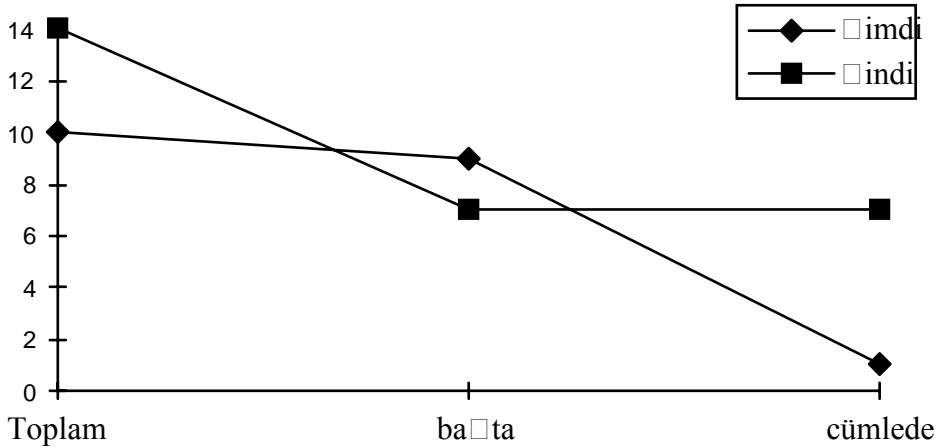
Alanya'nın kuzeyinde kalan Mahmutseydi köyünden gelerek Alanya'ya yerleşmiş bir kadından yapmış olduğum bir derlemede 9 defa *hindi*, 1 kere *hindik* 2 defa da *şindi* şekli kullanılır. Hacıhamdioğlu tarafından yapılan kayıta - ki informant daha yaşlıdır - daha sık görülen *hindik* varyantına bu metinde az rastlanması son derece ilgi çekici ise de burada üzerinde durmak istemiyorum. Gene Hacıhamdioğlu'nun bir erkek konuşmacıyla yaptığı bir sohbette konuşmacının toplam yedi defa olmak üzere sadece *şindi* varyantını kullandığı görülür. Diğer derleme ve gözlemlerim de Alanya merkez ve kuzey köyleri ağızlarına has temel varyantın *hindi*, *hindik* olduğunu, zaman zaman da *şindi*, *şindik* şekillerine rastlandığını gösteriyor. Bunun yanında aydınların yapmış olduğu yarı resmi bir toplantıda, kapalı gözlem metoduyla yaptığım ve yazıya

geçirdiğim çok uzun bir metinde hakim varyant *şimdi*'ye paralel olarak *şindi* varyantının da kullanıldığı görülürken tipik şehir ağız varyantları hiç geçmez. Söz konusu metinde 59 defa *şimdi*, dokuz kere de *şindi* şekli kullanılır. Başta *h-* sesine sahip varyantlar özellikle tahsili az, ağız bölgesi dışına çıkmamış kişilerce kullanılırken, biraz daha bölgeler üstü bir özelliği olan *ş-*'li varyantlar, standard dille değişik sebeplerle karşı karşıya gelenlerce tercih edilmektedir. Bu varyant yarı resmi, hatta resmi konuşmalarda kullanılabilir. Bu varyant yarı resmi, hatta resmi konuşmalarda kullanılabilir.

***şimdi* : *şindi* varyantlarının dağılımı**

Aliefendi köyü ağızında

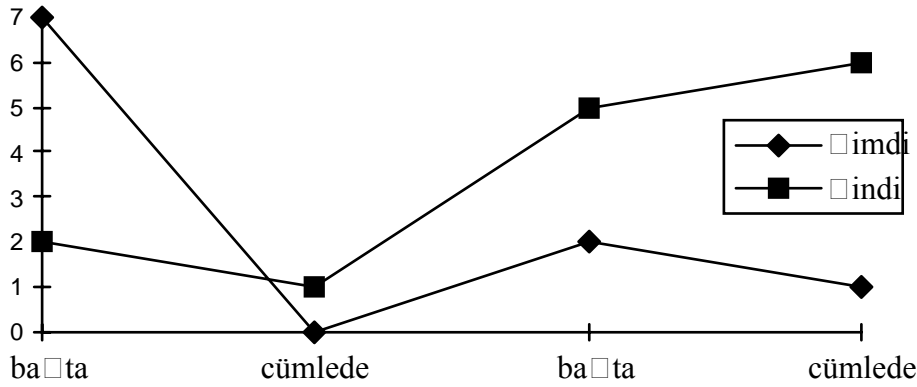
Aliefendi köyü ağızının temel varyantı *şindi* olmakla birlikte yaşlıca bir erkekten derlediğim bir metinde ilgi çekici bir durumla karşı karşıya geliyoruz. İkimizden başka kimse katılmadığı, *açık gözlem* metodu; yani konuşmacının konuşmasının alındığının farkında olduğu metotla kaydettiğim, bu sebeple yarı kontrollü diyebileceğimiz bu metinde 14 defa *şindi*, 10 kez de *şimdi* şekline rastlıyoruz. Diğer metinlerde hem erkek hem de kadın konuşmacıların *şindi* şeklini kullanması, söz konusu köy ağızına has varyantı açıkça gösterdiğine göre yaşlıca bir şahsın konuşmasında standard dile has varyantın neredeyse köye has olana yakın denecek kadar sık kullanılmasını nasıl açıklayabiliriz? Bu soruyla birlikte bu iki farklı varyantın metin içindeki dağılımı meselesinin peşine düşüncü ilgi çekici bir manzarayla karşılaşılıyor. Standart dile has olmakla prestije sahip *şimdi* şekli 9 defa cümle başında kullanılırken sadece 1 defa cümle içinde; buna karşılık *şindi* şekli 7 kere cümle içinde 7 kez de cümle başında geçmektedir. Bunu bir grafikte gösterecek olursak şöyle bir görünüm ortaya çıkıyor:

Grafik 1. *şimdi* : *şindi*'nin Aliefendi köyüne ait metindeki dağılımı

Bu durumu konuşmadaki dikkat ya da kontrolle açıklayabiliriz. Aşağıda yeniden döneceğim bu görüşü destekleyen başka bir sebep daha vardır. Toplam 885 kelimelik metni ortadan ikiye ayırıp, bölümleri *şimdi* : *şindi* varyantlarının dağılımı açısından inceleyince ortaya şöyle bir tablo çıkıyor: Birinci bölümde standart Türkçeye has *şimdi* şekli 7 defa cümle başında geçerken cümle içinde hiç kullanılmaz. Ağız varyantı *şindi* ise 2 defa cümle başında 1 defa da cümle içinde geçer. İkinci bölümde, yani

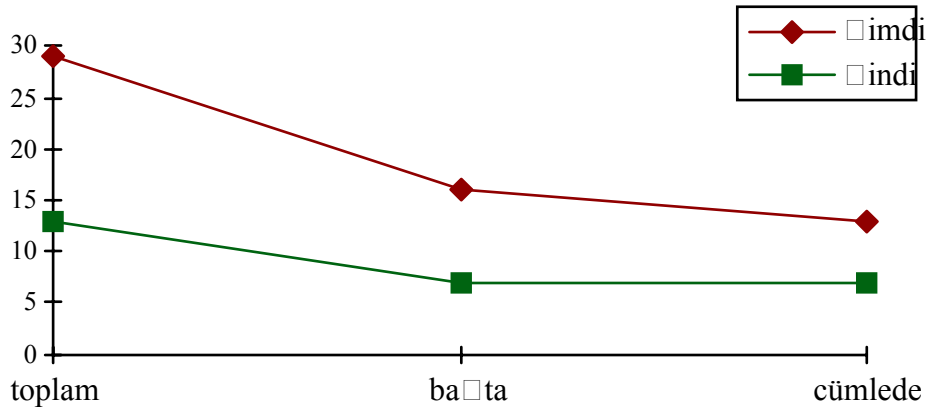
konuşmacının heyecanı üzerinden attığı, kontrolün gevşediği, söyleşinin bir parça tabii bir hal aldığı bölümde, *şimdi* şekli 2 defa cümle başında 1 kez de cümle içinde olmak üzere 3 defa kullanılırken *şindi* şekli 5 defa cümle başında 6 kere de cümle içinde olmak üzere 11 kez geçiyor. Her iki varyantın ortadan ikiye ayırdığımız metnin birinci ve ikinci bölümünde cümle başında ve cümle içindeki dağılımlarıyla ilgili söylediklerimizi bir grafikte şöyle gösterebiliriz.

Grafik 2. *şimdi* : *şindi*'nin Aliefendi köyüne ait metnin birinci ve ikinci bölümlerinde dağılımı

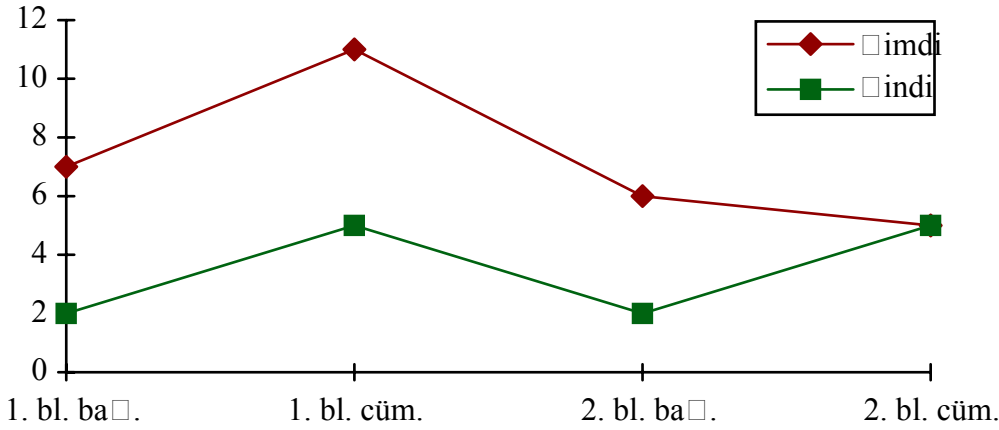
Alanya'da

Alanya'dan derlenen metinlerde karşılaştığımız durum da son derece dikkat çekicidir. Tefik Hacıhamdioğlu'nun kendisiyle yaptığım uzunca bir sohbetin yazıya geçirdiğim 4467 kelimelik bölümünde *şimdi* zarfı 13 defa cümle başında 16 kez de cümle içinde olmak üzere toplam olarak 29; *şindi* ise 7 kez cümle başında 7 kez de cümle içersinde olmak üzere 14 defa geçmektedir. Bu durum, grafikte şöyle gözükmektedir:

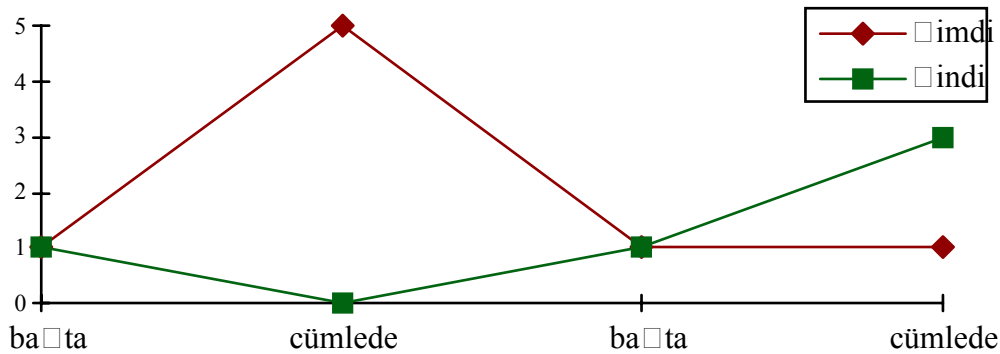
Grafik 3. Alanya'dan derlenen metinde *şimdi* : *şindi*'nin dağılımı

Bu konuşmayı da hemen hemen ortasından ikiye ayırınca birinci kısımda 7'si cümle başında olmak üzere 18 defa *şimdi*, 5 kere cümle başında olmak üzere 7 kez de *şindi*'ye rastlıyoruz. Konuşmanın ikinci kısmında 6 defa başta olmak üzere toplam 11 defa *şimdi*, 2 defa başta olmak üzere 7 defa da *şindi* şekliyle karşılaşmaktayız:

Grafik 4. Alanya'dan derlenen metnin birinci ve ikinci bölümlerinde *şimdi* : *şindi* varyantlarının cümle başında ve cümle içindeki dağılımı

Metni bu şekilde ikiye ayırınca *şimdi* varyantının her iki bölümde de *şindi*'den daha sık geçtiğini, ancak ikinci bölümde kullanımında önemli bir gerileme olduğunu görüyoruz. Ayrıca birinci bölümde bu şeklin cümle içersindeki kullanışı cümle başındakinden fazlayken, ikinci bölümde bu oran önemli ölçüde değişiyor. Buna rağmen bu durum konuşmanın başında şu, sonunda şu varyant daha çok kullanılıyor türünden, Aliefendi köyüne ait metindeki gibi kesin bir tespit için pek yeterli değildir. Tabii burada metnin Aliefendi köyünden derlenenden beş kat uzun olması, konuşmacılar arasındaki tahsil farkı, yazı diliyle muhatap olma oranları gibi değişik sebeplerin standard varyantla ağız varyantı arasındaki dağılımı etkilediğini unutmamak gerekir. Bu yüzden son metinde kontrolün kaybolmasına paralel olarak seçilen varyantta bir değişiklik olup olmadığı meselesini tespit edebilmek için metni başka türlü tahlil etmemiz gerekmektedir. Bu yüzden ele alınan varyantları metnin başında ve sonundaki dağılımlarına göre inceleyecek olursak daha açık bir durumla karşılaşırız. Metnin baştan 800 kelimelik bölümünde 1 defa cümle başında olmak üzere toplam 6 *şimdi* kullanılırken *şindi* varyantı sadece 1 defa cümle başında geçer. Transkribe ettiğim bölümün son 800 kelimesi arasında bu dağılımın tamamen değiştiği görülür. Burada *şindi* 4, *şimdi* veya ek almış şekilleriyse sadece 2 defa kullanılır. Bu bölümde her iki varyant da birer defa cümle başında geçer.

Grafik 5. *şimdi* : *şindi* varyantlarının baştan ve sondan 800 kelime arasındaki dağılımı

Karşılaştırdığımız *şimdi* : *şindi* varyantlarının Hacıhamdioğlu'dan derlenen metindeki dağılımıyla ilgili sözlerime son vermeden yukarıda sözünü ettiğim bir kadın konuşmacıyla yaptığı, kendisinin konuşmacı değil konuşurucu olduğu bir sohbetin yazıya geçirdiğim bölümünde Hacıhamdioğlu'nun sadece *şindi* şeklini kullandığını, *şimdi*'ye hiç rastlanmadığını tekrar hatırlatmak istiyorum.

Varyantların seçimi

Varyantların yukarıda sayılar vererek göstermeye çalıştığım dağılımını, açık gözlem yoluyla yapıldığından en azından başlarda kontrollü bir söyleşide konuşmacının kelime aralarındaki duraklamanın da uzun olduğu yeni bir cümleye başlarken konuşmasına daha da dikkat ederek, kendisine yabancı olmayan prestije sahip yazı dili varyantını seçtiği; kontrolün gevşediği bölümlerde veya konuşmadaki duraklamaların cümle başındakinden daha az olduğu cümle içinde ağza has varyantı kullandığı şeklinde açıklayabiliriz. Hem Aliefendi köyünden hem de Alanya'dan derlenen metinlerde karşılaşılan prestij varyantının kontrolün son derece fazla olduğu bölümlerde sohbetin tabi bir hal aldığı kısımlara göre daha sık kullanılıyor olması bunu açıkça gösteriyor. Alanya'dan derlenen metinlerde tabi varyantların seçimini etkileyen başka sebepler de vardır: Konuşmacımız standard dil ile her zaman karşı karşıya bulunan birisidir; yüksek okul mezunudur; öğretmenlik, müze idareciliği gibi değişik görevlerde bulunmuştur, araştırmacıdır, bir meslektaşıyla sohbet etmektedir vs. Ancak her şeye rağmen bu metinde de yerli ağza ait varyantın kullanımında konuşmadaki kontrolün gevşemesine paralel olarak bir artış olduğunu görüyoruz. Yukarıda işaret ettiğim bir kaç aydının katılmış olduğu ve standart varyantın ağız varyantından çok daha fazla kullanıldığı metinde ise kontrol son safhadadır. Ele alınan meseleler son derece ciddidir. Konuşmacıların söz alma süreleri son derece kısadır. Tabi değişik varyantların aynı konuşmacı tarafından aynı metinde kullanılması sadece kontrolle izah edilemez. Ancak ele aldığımız zarfın varyantlarının, konuşmalarda dikkatin yoğun olduğu ilk bölümler ve cümle başlarıyla daha az olduğu son kısımlarda ve cümle içindeki dağılımlarındaki fark, en azından bu örneğimizde, konuşmadaki dikkatin varyant seçimini önemli ölçüde etkilediğini gösteriyor.

Varyantların cinslere göre dağılımı

Diyalektolojide kadınların kaynak kişi olmaya daha uygun olduğu gibi, sebepleri üzerinde durmayacağım yaygın bir görüş vardır. Hem Aliefendi köyüne hem de Alanya'ya ait değerlendirdiğimiz metinlerde kadın konuşmacıların standart Türkçe şekli olan *şimdi* varyantını hiç kullanmadıklarını görüyoruz. Alanya şehir ve kuzeydeki köyleri ağızlarının kaybolmakta olan tipik ağız varyantı *hindik*, *hindi* de değerlendirdiğimiz metinlere göre sadece kadınlar tarafından kullanılıyor. Ancak *h-* ile başlayan varyantlar sadece kadınlara has değildir. Diğer derlemelerimde bu varyantların erkekler tarafından da kullanıldığını gösteren örnekler boldur. Ancak taranan metinlerdeki durum kadınların erkeklere oranla daha fazla ağız konuştukları yönündeki yaygın görüşü destekleyen bir sonucu ortaya çıkarıyormuş gibi görünüyor. Böyle bir görüşün doğru olmadığını ve benim de böyle bir görüşü temsil etmediğimi; hatta dili öğrenme süreçlerinin benzerliği, tahsil ve toplum içersindeki sosyal konumlarının eşitliği vs. gibi sağlam bir karşılaştırmayı mümkün kılacak çok değişik hususlar göz önünde bulundurularak yapılmış tahlilci araştırmalar olmadığı müddetçe de böyle bir genelleştirmenin karşısında olduğumu vurgulamak istiyorum. Bu araştırma için

taradığı metinlerin alındığı kadınların hiç birinin okur yazarlığı yokken erkeklerin bazılarının yüksek okul mezunu olduklarını, standart dille çok değişik sebep ve şartlarla sıkça muhatap olduklarını unutmamalıyız. Kayıtların yapıldığı devrede standard veya diğer varyantlarla karşılaşmış olma ve kullanmak zorunda kalma oranı kadınlarda yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla erkekler değişik nedenlerle bölgeler üstü standarda uyarken, kadınlar için böyle bir varyantın varlığı bile söz konusu değildir. Yüksek okul mezunu bir bayandan yapmış olduğum bir derlemede istisnasız *şimdi* kullanıldığı gibi, tahsilli erkeklerde az ve çok oranda rastlanan ağız özellikleri yok denecek seviyededir. Alman ağızlarıyla ilgili araştırmalar da kadınların buldukları yerde kaldıkları sürece ağız özelliklerini erkeklere göre daha fazla korurken bir prestij varyantıyla karşı karşıya gelince ağız özelliklerini erkeklerden daha çabuk ve etkili bir şekilde bırakarak prestij varyantını aldığını, benzer şartlar altında erkeklerin genellikle kadınlardan daha fazla ağız konuştuğunu göstermiştir (Mattheier 1980, 27 vd.). Cinsler arasında Türkçeyi kullanma farkıyla ilgili çalışmalar olmadığı için bu hususun Türkçede nasıl olduğu konusunda bilgilerimiz şimdilik tahminlerimizin ötesine geçmiyor (krş. İmer 1995)

Değişmelerin yönü

İdari bakımdan Alanya'ya bağlı olan köylerin sakinlerinin şehre gelip gidişleri her zaman mevcut olmuş ise de yetmişli yıllardan sonra sıklaşmış, dil açısından aradaki etkileşme artık günlük bir hal almıştır. Doğuda kalan köylerin ağızları, üzerinde durmayacağım çeşitli kriterler açısından birbirleriyle benzerlik gösterirse de Alanya şehir ve kuzeydeki köylerin ağızlarından önemli ölçüde ayrılırlar. Köylülerin Alanya'ya gelip gidişleri sürekli bir şekilde artmakla birlikte, Alanya halk ağzına has varyant olup yazı dilinden Aliefendi köyünde kullanılan varyanttan daha belirgin olarak ayrılan *hindi* ve *hindik* şekillerine daha önce de dediğim gibi doğuda kalan köylerin ağızlarında rastlanmaz. Bu durum Alanya ağzının başka bir araştırmamda genişçe ele alacağım diğer belirgin özellikleri için de geçerlidir. Yukarıda ayrıca *h-* ile başlayan varyantların Alanya'da da erkekler tarafından az kullanıldığına işaret etmiştim. Ağız özelliği olarak fazlaca göze batan *h-*'li varyantlardan vaz geçilirken, özellikle tahsilli kişilerin dikkatli konuşmalarında yazı dili varyantı olan *şimdi*'ye rastlanmakla birlikte, genellikle konuşmanın kontrolden çıktığı bölümlerde biraz daha bölgeler üstü bir yapıya sahip *şindi* şekli tercih edilmekte, sondaki *-k* sesini de sayarsak şehir ağzına ait iki belirgin özelliğin törpülenmesi sonunda Alanya ve köyleri ağızları birbirine yaklaşmakta, aynı zamanda da diğer geniş bölge ağızlarıyla ortak yönleri artmaktadır. Ele aldığımız özellikten hareketle Alanya şehir ağzının köy ağzına her hangi bir tesirde bulunduğunu söylemek - tersini gösteren başka örnekler varsa da¹³ - mümkün değildir. Aksine köy ağzı da en azından buradaki örneğimize bakacak olursak Alanya şehir ağzı gibi Türkçenin standart varyantını örnek olarak değişmektedir.

13

Mesela uzun zamanda beri Alanya'da yaşayan, komşularının çevresini çıkmamış, ilkökul mezunu bir kadının konuşmasında Alanya ağzının bütün özelliklerine rastlanmaktadır.

Kaynaklar

- Boeschoten, H., 1991. Aspects of Language Variation. *Turkish Linguistics Today* [Yay.:] H. Boeschoten/L. Verhoeven. Leiden. S. 150-193.
- Brendemoen, B. 1990. Laz influence on Black Sea Turkish Dialects? *Altaica Osloensia. Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Oslo, June 12-16, 1989.* [Ed.:] B. Brendemoen. Oslo. S. 49-64.
- Caferoğlu, A., 1959. Die anatolischen und rumelischen Dialekte. *PhTF I*, s. 239-260.
- Demir, N., 1993. *Postverbien im Türkkeitürkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts.* Wiesbaden. (= Turcologica, Band 17.)
- , 1994. Varianten des Präsens in Alanya. (Bildiri: 3. *Deutsche Turkologenkongferenz 4.-7.10.1994*, Leipzig. [Baskıda])
- , 1995. Einige Merkmale yörükischer Dialekte [Johanson Festschrift'te yayınlanacak] *Derleme sözlüğü I-XII. 1962-1982* Ankara. (Türk Dil Kurumu Yayınları.)
- Ercilasun, A., 1985. Doğu Anadolu ağızlarının sınıflandırılması. *Türk Kültürü Araştırmaları. Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan*, s. 219-223.
- Giese, F., 1907. *Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch. Teil I. Erzählungen und Lieder aus dem Vilayet Konjah.* Halle.
- Hayasi, T., 1988. *A turkish dialect in north-western Anatolia. Bolu dialect materials.* Tokyo.
- Hayasi, T., 1990. Anadolu ağızlarının coğrafi dağılımı üzerine bir deneme çalışması. *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri 17-18 Mayıs 1990.* [Yay.:] S. Özsoy/H. Sebüktekin. İstanbul. S. 233-243.
- Hacıhamdioğlu, T., 1982. *Alanya folkloru I.* Manavgat.
- İmer, K., 1995. Toplumsal süreçlerin dile yansımaları. *Dilbilim Araştırmaları 1995*, 24-38.
- İslamov, M., 1968. *Azerbaycan dilinin Nuha dialekti.* Baku.
- Karahan, L., 1992. Anadolu ağızlarını sınıflandırmada kullanılacak bazı ölçüler. [Bildiri: Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül-1 Ekim 1992), Ankara. [TDK yayınları arasından çıkacak.]
- Karahan, L., 1995. *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması.* Ankara. [TDK yayınları arasında çıkacak.]
- Kowalski, T., 1934. Osmanisch-türkische Dialekte. *Anzyklopaedie des Islam 4*, S. 991-1011.
- Mattheier, K. J. 1980. *Pragmatik und Soziologie der Dialekte. Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen.* Heidelberg.
- Tenişev, E., 1984 [Red.:] *Sravnitel'no-istoričeskaya Grammatika Tyurkskih jazıkov. Fonetika.* Moskva.
- TS = *Türkçe sözlük.* 1988. (= TDK yayınları : 549)